

<http://www.etzion.org.il/vbm/archive/16-parshanut/15parshanut.doc> של הקובץ HTML זוהי גירסת
של קבצים באופן אוטומטי בזמן שאנו סורקים את האינטרנט html יוצרת גרסאות Google

- 1 -

פרשני המקרא שיעור מספר 15

ראב"ע - חלק ג'

א. יחס ראב"ע למדרשי הלכה

שילוב בין הפשט לבין מדרשי ההלכה

בדברי הקדמתו (לפירוש הקצר), נראה כי ראב"ע מגדיר באופן מדויק את יחסו למדרש ההלכה:

רק בתורות ובמשפטים ובחקים, אם מצאנו שני טעמים לפסוקים, והטעם האחד כדברי המעתיקים, שהיו כולם צדיקים, נשען על אמתם בלי ספק בידים חזקים. וחלילה חלילה מלהתערב עם הצדוקים, האומרים כי העתקתם מכחשת הכתוב והדקדוקים. רק קדמונינו ה' אמת, וכל דבריהם אמת, וד' אלוקים אמת ינחה את עבדו בדרך אמת.

ראב"ע סובר שלא תתכן סתירה בין מסורת חז"ל בהלכה לבין פשט הפסוקים, ובכך הוא חולק על רשב"ם, שהעז לבאר אף פסוקים הלכתיים בניגוד למסורת חז"ל. כפי שהסברנו בשיעורים הקודמים, ראב"ע תומך בשיטת הפשטנות הפילולוגית וחותר לבאר את הכתובים על פי כללי הדקדוק והסבירות העניינית; אולם, כאשר קיימת סתירה בין הפשט לבין מסורת חז"ל, ראב"ע ידחק את פשטי הדברים כדי שיתאימו לחז"ל, אמנם עדיין תוך מאמצים שיתאימו לכללי הדקדוק והלשון. וכך הוא כתב בהקדמתו לתורה, הדרך החמישית (פירוש הארוך):

רק במצות ובחקים אסמוך על קדמונינו, וכפי דבריהם אתקן דקדוק לשונינו.

דוגמא לכך ניתן לראות בביאורו לשמות כ"ג, ב:

לא תהיה אחרי רבים לרעות, ולא תענה על ריב לנטות אחרי רבים להטות.

פשט הפסוק הוא לא להכנע ללחץ הרוב להרע - "לא תהיה אחרי רבים לרעות"; ובמיוחד בהקשר של דין, יש כאן אזהרה לדיין שלא לנטות אחר דעת הרוב, באופן שהדין יטה מן האמת - "ולא תענה על ריב לנטות אחרי רבים, להטות". כלומר, על פי פשט הכתוב, המילה "להטות" אינה חלק מהאיסור, אלא התוצאה של האיסור: דיין הנוטה אחר הרוב רק בגלל שהם רוב, מטה את הדין. אולם, חז"ל למדו מכאן דין הפוך (אם כי לא סותר, בתוכן הדברים) לפשוטו של מקרא: בעוד שעל פי פשוטו של מקרא פסוק זה בא ללמד את הדיין לא להכנע ללחץ הרוב, ושלא יחשוש מלהביע את דעתו אף אם היא נוגדת את הרוב, חז"ל לומדים מפסוק זה שפסק ההלכה מתקבל כהכרעת הרוב. [1] ראב"ע מנסה לשלב את דברי חז"ל בפשט הכתובים:

וחז"ל פירשו כי מכאן נלמוד כי הלכה כרבים. ומה שהעתיקו [2] הוא האמת. ואחר שהכתוב אמר "לא תהיה אחרי רבים לרעות" מזה נלמוד שאם יהיו הרבים לטובה שהיא מצוה ללכת אחריהם.

ראב"ע מנסה לשלב את פירוש חז"ל כך שיתאים גם ללשון הפסוק.

מקרים בהם ראב"ע דוחה את פירוש חז"ל

למרות דברים אלו של ראב"ע בנוגע לסמכותם הבלתי מעורערת של חז"ל בהלכה, נראה כי לעיתים רבות סוטה ראב"ע בפירושו מן הפירוש של ההלכה הפסוקה. כך, למשל, בפירושו הקצר לשמות י"ג, יג, "וכל פטר חמור תפדה בשה ואם לא תפדה וערפתו..." , כתב ראב"ע:

...ואם הפטר בעדר צאן ובקר הוא להשם, ואם פטר רחם בבהמה טמאה כמו חמור תפדה בשה.

לדעת חז"ל וההלכה הפסוקה (עינינו רש"י במקום; בכורות ה:; שו"ע, יורה דעה, שכ"א, א), מדובר בפסוק על חמור בלבד; אך ראב"ע מפרש שהכוונה היא לכל הבהמות הטמאות, [3] ככל הנראה מתוך הנחה שדבר הכתוב בהווה. [4] כיצד ניתן ליישב את הסתירות בין קביעתו של ראב"ע בדבר מחויבותו לפסק ההלכה של חז"ל, לבין המקומות הרבים בהם סוטה ראב"ע מדרכו ומבאר על פי פשט הכתובים?

לשאלה זו מספר תשובות, אשר יחדיו נותנות תמונה שלמה להבנת דרכו של ראב"ע בביאור פסוקים שלא על פי חז"ל.

ראשית כל, יתכן שחוסר ידע של ההלכה הפסוקה הוא שגרם לפירוש הפסוקים שלא על פי חז"ל: יש להניח כי בשל עוניו ונדודיו של ראב"ע לא תמיד היו ברשותו הספרים הנדרשים לבירור ההלכה הפסוקה, [5] וראב"ע, שלא כפרשני צרפת, לא היה בקי בתלמוד. [6] כלומר, ייתכן וראב"ע כלל לא היה מודע לכך שביאר בניגוד לדעת חז"ל.

נוסף על כך, מסתבר כי ראב"ע רואה את עצמו מחוייב רק להלכה עצמה של חז"ל, אך לא דווקא לקריאתם את הפסוק. ההלכה עצמה היא קבלה ומסורת של חז"ל, אך הקריאה בפסוק יכולה להיות בדרך דרש ואסמכתא. משום כך, כאשר הפשט סותר את קריאת חז"ל את הפסוק אך לא את ההלכה עצמה, ראב"ע פוטר עצמו באמירה שמדובר באסמכתא, כלומר חז"ל בעצמם לא חשבו שזהו פירוש הפסוק, אלא הם ביקשו לתלות בפסוק את ההלכה. בלשון ראב"ע: "כי היתה קבלה בידם מפי הנביאים ושמו הכתוב לזכר ולסימן לקוראים". [7] כך, כפי שראינו, ראב"ע מעגן את ההליכה אחר הרוב בפסוק, אך באופן שונה מהקריאה של חז"ל. ראב"ע עצמו מרחיב בהסבר העניין במקום אחר:

ואני אומר כלל, כי יש לנו בתורה מקומות ידועים ששמום חכמינו כדמות אסמכתא, והעיקר ידעוהו. כמו "וירש אותה" (במדבר, כ"ז, יא), כי היה ידוע בהעתקה [8] שהאיש יירש את אשתו, ודרשו זה הפסוק להיות כמו זכר, כי כל ישראל ידע פירוש הפסוק שהוא כמשמעו ופשוטו [9]... והנכון שהפסוק הוא כפשוטו, והוסיפו בו טעם דבר קבלה. וכן "והיה הבכור אשר תלד" (דברים, כ"ה, ו) הוא כמשמעו, גם היה להם קבלה (יבמות כד.) כי הגדול באחים הוא המיבם, ודרשו זה הפסוק לזכר ולאסמכתא. [10] וכן "לעם נכרי" (שמות, כ"א, ח), שהיה להם בקבלה שלא יוכל האדם למכור בתו פעמים (קידושין יח.), ושמו להם זה הפסוק לאות ולזכר, ופשוטו כמשמעו [11]... (ראב"ע, הפירוש הקצר, שמות, כ"א, ח).

בכל הדוגמאות שהביא ראב"ע בקטע זה הוא פירש שלא על פי חז"ל, כיוון שלדעתו חז"ל עצמם לא רצו כלל לבאר את הפסוקים הללו, אלא רק לסמוך הלכה שהייתה ידועה במסורת על הכתוב, ככל הנראה על מנת לסייע בזכרון הלכות אלו.

נוסף על האמור לעיל, לעיתים סובר ראב"ע כי פירוש חז"ל לפסוק היא דעת יחיד, ועל כן ניתן לדחותה. [12]

ב. ראב"ע והקראים

יחד עם הכבוד הרב שחולק ראב"ע לחז"ל, מגיע יחסו השלילי כלפי הקראים. ראב"ע נודע במלחמת החרפה שניהל נגד הקראים, אך חשוב לציין שהוא לא חושש לצטט פירושים של קראים כאשר הוא סובר שהם נכונים. למשל, הפרשנים הקראים יפת בן עלי וישועה הקראי [13] מצוטטים רבות על ידי ראב"ע. רק כאשר פירושי הקראים הם בניגוד להלכה המקובלת יוצא ראב"ע במלחמת חרמה נגדם, בלשון חריפה ושנונה.

ראב"ע לא מתנגד רק לפירושים ספציפיים של הקראים, אלא הוא יוצא חוצץ נגד שיטתם באופן כללי. לדעתו, אחת הדרכים להוכחת אמיתות התורה שבעל פה היא לא רק על ידי הישענות על פסוקים המבטאים את דיני תורה שבעל פה, אלא בעיקר על ידי העדרם של דינים רבים בתורה שבכתב, הנמצאים רק בתורה שבעל פה, ולולא קיומם אין משמעות כלל לדיני תורה שבכתב. הדוגמא המרכזית הממחישה זאת מופיעה בהקדמתו לתורה, בביאור ה"דרך השנייה", בעניין לוח השנה:

...בעבור שלא תמצא בתורה מצוה אחת בכל צרכיה מבוארה. ואחת מהנה אזכיר, והיא גדולה למכיר, כי תחתיה כרת על אכילת יום הכפורים, וחמץ בפסח שלא עשוהו טהורים, ושבתית ימים שבעה, וקרבתות וסכה ותרועה. כי אין בתורה חקי השנה מפורשים, ואיך נחשוב החדשים?... ומצות המועדים חיוב לכל ישראל בכל זמן, ולמה אין בתורה עליהם עד נאמן, רק נחפש כה וכה רמיזות? ולמה בדברי תורה תמימה כזאת? וזה לנו האות שסמך משה על תורה שבעל פה, שהיא שמחה ללב ולעצם מרפא, כי אין הפרש בין שתי התורות, ומידי אבותינו שתיהן לנו מסורות... [14]

כאשר ראב"ע דוחה פירושים של הקראים, הוא עושה זאת לעיתים תוך זלזול ועוקצנות כלפי הפרשן הקראי (ובפירושים אלו בולט חוש ההומור המפותח של ראב"ע). דוגמא לכך ניתן לראות בפירוש ראב"ע לשמות (הפירוש הארוך) כ"א, לה, "וכי יגוף שור איש את שור רעהו":

אמר בן זוטא כי "רעהו" תואר לשור. ולא ראה כי "שור איש" סמוך הוא, וכן הוא "שור רעהו". ואין לשור ריע רק בן זוטא לבדו.

לדעת הפרשן הקראי בן זוטא, המילה "רעהו" בפסוק היא תמורה ולא סומך, דהיינו הרע הוא השור ולא בעל השור, ופירוש הפסוק הוא "כי יגוף שור של איש את רעהו של השור, השור האחר". ראב"ע טוען כי המילה "רעהו" מתייחסת לבעל השור הראשון, ופירוש הפסוק הוא "כי יגוף שור של איש את שורו של רעהו של בעל השור הראשון" בסוף דבריו מוסיף ראב"ע בעוקצנות שהרע היחיד שיש לשור הוא בן זוטא.

בסגנון דומה מתבטא ראב"ע כלפי הקראי בן אפרים, בביאורו לפסוק בבראשית, כ"ט, י"ז "ועיני לאה רכות":

רכות כמשמעו... ובן אפרים אמר שהוא חסר אל"ף וטעמו ארוכות. והוא היה חסר אל"ף.

בן אפרים סבר שהמילה רכות חסרה אות אל"ף, וצריך היה להיות כתוב "ועיני לאה ארוכות"; ראב"ע טוען שבן אפרים עצמו חסר אל"ף, דהיינו צריך לקרוא לבן אפרים 'בן פרים'.

יש לציין כי מלחמתו בקראים מעט תמוהה, שהרי פירושו נכתבו לאחר שהוא היגר לארצות ספרד הנוצרית, ואילו הקראים פעלו דווקא בספרד המוסלמית. אולי דווקא בגלל שראב"ע מקבל את פירושי הפרשנים הקראים במספר לא מבוטל של מקומות, חשוב לו להדגיש שהוא אינו שייך למחנה הקראי, והוא עושה זאת על ידי ביקורת חריפה כלפיהם.

ג. יחס ראב"ע לרש"י

בדברי הקדמת ראב"ע לפירושו, בתיאור "הדרך החמישית" (הדרך שלו לביאור התורה), הוא כותב כך:

הדרך החמישית, מוסד פירושי עליה אשית, והיא הישרה בעיני, נכח פני ד', אשר ממנה לבדו אירא, ולא אשא פנים בתורה.

באופן כללי ניתן לומר שראב"ע אינו גר מפני איש, ומעביר תחת שבט הביקורת את פירושי רס"ג, אבן ג'נאח, דונש בן לברט ועוד עשרות; הוא משבח את הפירושים הטובים בעיניו, ומבקר את המוטעים בחריפות. אך כלפי רש"י יחסו של ראב"ע חריג, שכן בפעמים המעטות שהוא מתייחס אליו הוא לא משבח אותו, ואף לא דוחה אותו בסגנון העז האופייני לו, אלא רק מציין שרש"י טעה. [15] ניתן היה לחשוב שהסיבה לכך היא הכבוד שרכש ראב"ע לרש"י, אך קשה לקבל זאת משני סיבות: ראשית, אין ספק שראב"ע חלק כבוד רב לרס"ג, ואף על פי כן הוא לא נמנע מלבקר אותו בסגנון האירוני החריף. [16] שנית, ראב"ע בספרו "שפה ברורה" [17] כותב את דעתו על פירושי רש"י, והיא כלל איננה מחמיאה:

אין ספק שהם [18] ידעו הדרך הישרה כאשר היא, על כן אמרו כלל: אין מקרא יוצא מידי פשוט, והדרש הוא תוספת טעם. והדורות הבאים שמו כל דרש עיקר ושרש כרב שלמה ז"ל, שפירש התנ"ך על דרך דרש, והוא חושב כי הוא על דרך פשט, ואין בספריו רק פשט אחד מני אלף, וחכמי דורנו יתהללו באלה הספרים.

(שפה ברורה, מהדורת מ' וילנסקי, ירושלים, תשל"ח, עמוד 64).

ראב"ע מזלזל לא רק בפירושי רש"י, אלא באינטליגנציה של הדור, אשר נוהה אחר דרשותיו.

אם כן, מדוע ראב"ע נמנע מלבקר את רש"י?

כנראה שראב"ע היה מודע למעמד הבכורה של פירוש רש"י בצרפת, והוא חשש שביקורת חריפה כלפי רש"י תגרום להחרמת פירושו, או לפחות לדחייתו. על כן, בפירושו לתורה גוזר ראב"ע על עצמו שתתקן, ובמקום נסתר, בספר "שפה ברורה", שאינו נועד לתפוצה המונית, אלא ליחידים משכילים, מציין ראב"ע כבוד אגב את יחסו לפירושי רש"י. [19] יחסו לרש"י מסביר גם את מיעוט ציטוט פרשני צרפת לעומת הציטוטים הרבים של חכמי ספרד המוסלמית (כולל קראים, כאמור לעיל): ראב"ע לא מרבה להתעמת עם פרשני אירופה הנוצרית מהסיבה הפשוטה שהוא אינו מעריך את פירושיהם ולא מוצא איתם מכנה משותף. לדידו, פרשנותם של הקראים עדיפה על פני הפירושים של הפרשנים העילגים.

ד. 'סודות' בפירוש ראב"ע

כתיבה גלויה לצד כתיבה רמוזה

ראב"ע הסתיר בפירושו לא רק את יחסו אל רש"י, אלא קיימת בפירושו תופעה כללית של "סודיות". הקורא בפירוש ראב"ע נתקל פעמים רבות במלים "זוה סוד" או בביטוי דומה לכך. [20]

דוגמא לכך ניתן לראות בפירושו הארוך לשמות כ"ח, ו:

...וסוד עמוק הוא דבר האפוד והחושן, רק ארמוז קצת הסוד, אולי יביננו מי שהוא יודע דעת עליון...

דוגמא נוספת נמצאת בפירושו לעניין השעיר לעזאזל, בויקרא, ט"ז, ח:

ואם יכולת להבין הסוד שהוא אחר מלת עזאזל תדע סודו וסוד שמו, כי יש לו חברים במקרא. ואני אגלה לך קצת הסוד ברמז בהיותך בן שלשים ושלוש תדענו. [21]

מה פשר כל הסודות הללו, ולמי הם נועדו?

על מנת להשיב על שאלה זו, תחילה עלינו להגדיר בצורה מדויקת מיהו קהל היעד של ראב"ע. אין ספק שפירושי ראב"ע לא נועדו ליהודי הפשוט, שלא כמו פירושי רש"י ור' יוסף בכור שור שהצליחו לעניין הן את היהודי הפשוט והן את יהודי המשכיל. ראב"ע בפירושו מרבה להתייחס לענייני דקדוק ולשון, ועורך חישובים מתמטיים מסובכים שספק רב שהיהודי הפשוט היה מבין אותם. לכן, נראה כי ראב"ע כיוון את

פירושו לקהל המשכיל ול"יודע דעת עליון", היינו קהל משכיל בצורה יוצאת דופן. הביטוי הבולט ביותר לאוריינטציה זו היא הכתיבה הגלויה לצד הכתיבה הרמוזה ב"סוד", אשר מובא בדרך כלל בסגנון חידתי שלא קל לפענח. כמו כן, השילוב של חקירות מדעיות נרחבות [22] בתוך פירושו מובן רק למשכילים במיוחד. [23]

הסיבות לפירושים הרמוזים

את סודותיו לעיתים הסתיר ראב"ע מחשש שיואשם ככופר. הדוגמא הטובה ביותר לכך הוא פירושו לדברים א', ב :

ואם תבין סוד השנים עשר, גם ויכתוב משה, והכנעני אז בארץ, בהר ה' יראה, גם והנה ערשו ערש ברזל תכיר האמת.

מהו סוד השנים עשר? זאת מסביר ראב"ע בפירושו לדברים ל"ד, א :

ויעל משה - לפי דעתי, כי מזה הפסוק כתב יהושע, כי אחר שעלה משה לא כתב, ובדרך נבואה כתבו.

"סוד השנים עשר" של ראב"ע הוא שי"ב הפסוקים האחרונים של התורה לא נכתבו על ידי משה אלא על ידי יהושע; ובפירושו הנ"ל לתחילת ספר דברים ראב"ע משתמש בשנים עשר פסוקים אלה כמודל לתופעה רחבה יותר של הוספות פסוקים לתוך התורה, המופרטות בדוגמאות שהוא הביא שם. [24] מובן מדוע ראב"ע העדיף לשמור רעיון זה בסוד, שכן הקביעה שפסוקים אלו נכתבו לאחר מותו של משה יכולה להתפס ככרוסם באמונה שהתורה כולה הוכתבה למשה על ידי הקב"ה. ראב"ע עצמו סבר, כנראה, שניתן לומר על שפסוקים בודדים לא נכתבו על ידי משה, אך לא ניתן לקבל זאת לגבי ספר התורה ככלל. [25] אם כן, חשש להאשמתו ככופר הוא שהניע את ראב"ע להסתיר את דבריו. [26]

'הפירוש השלישי של ראב"ע' כביאור לפירושו ה'רגיל'

ניתן לאמת השערה זו מהשוואת פירושו של ראב"ע שנכתב והתפרסם בצרפת, לפירוש מאוחר יותר לתורה שכתב תלמידו (באופן פרטי) [27], ר' יעקב ממריל, [28] מפיו של ראב"ע, בערוב ימיו בלונדון, [29] פירוש ששרדו ממנו חלקים מעטים בלבד [30].

השוואה זו מלמדת כי בפירוש לתורה שכתב בצרפת ראב"ע לא העלה על הכתב כל אשר בדעתו.

אחת הדוגמות הבולטות ביותר לכך היא פירושו של ראב"ע לחטא ראובן, המתואר בבראשית ל"ה, כב: "וילך ראובן וישכב את בלהה פלגש אביו, וישמע ישראל, ויהיו בני יעקב שנים עשר". ידועים דברי המדרש, ובעקבותיו רש"י, המפקיעים מעשה זה של ראובן ממשוטו של מקרא. [31] תפיסה זו של רש"י, המגנה על חטאו של ראובן, מעוגנת היטב בחז"ל: "כל האומר ראובן חטא אינו אלא חוטא" (שבת נו.). לעומת זאת, ראב"ע מפרש את הפסוק כך:

יפה פירשו רבותינו ז"ל, "וכוסה קלון ערום" (משלי, י"ב, טז).

לכאורה, ראב"ע משבח את חז"ל ומסכים עמם - "יפה פירשו רבותינו"; אך מה פשר הציטוט ממשלי "וכוסה קלון ערום"? בפירושו למשלי מסביר ראב"ע שהערום הוא החכם שיודע להסתיר קלון. לכן, יתכן שכונת ראב"ע היא לכך שלמרות שחז"ל חשבו שראובן חטא, הם הסתירו את חטאו ופירושו את הפסוק בצורה שונה מן הפשט. בכל אופן, ברור שראב"ע נעזר בסגנונו המעורפל, כך שלא יוכל חלילה להחשד כמי שמאשים את ראובן בשכיבה עם אשת אביו, אך מאידך למביני דבר הוא רומז את דעתו במילים בציטוט ממשלי. ב'פירוש השלישי' נכתב כך על חטא ראובן:

"וישמע ישראל" - מה שעשה ראובן, על כן "ויהיו בני יעקב שנים עשר" ולא הוליד עוד. כי בלהה חוללה, ורחל מתה, ומאס בלאה ובשפחתה בעבור ראובן, על כן לא בא עוד אל אשה ולא הוליד, על כן לא היו בניו רק שנים עשר...

כנראה שראב"ע בפירוש זה מגלה את אשר הסתיר בפירושו המוקדם. אולי הוא לא חשש מלהביע את דעתו כיוון שכבר הוא היה זקן, ואולי הוא לא חשב שהלימוד בינו לבין תלמידו יתפרסם ברבים.

דוגמא נוספת ל'סודיות' בפירוש ראב"ע שמתפנחת לאור 'הפירוש השלישי' היא פירושו לגניבת התרפים על ידי רחל. רש"י, נאמן לשיטתו להגן על מעשי גדולי האומה, [32] מפרש שרחל גנבה את התרפים כדי למנוע מאביה לעבוד ע"ז. נעיין בפירושו של ראב"ע לפסוק זה:

והקרוב אלי שהתרפים הם על צורות בני אדם, והיא עשויה לקבל כח עליונים ולא אוכל לפרש...וי"א שרחל גנבתם לבטל ע"ג מאביה. ואילו היה כן, למה הוליכה אותם עמה, ולא טמנתם בדרך? והקרוב שהיה לבן אביה יודע מזלות, ופחדה שאביה יסתכל במזלות לדעת

איזה דרך ברחו...

ראב"ע מביא כאן שלושה פירושים ("הקרב אלי", "יש אומרים", ו"הקרב"). ניתן מיד לזהות כי הפירוש השני המובא בפירוש ראב"ע הוא פירוש רש"י, שאותו הוא דוחה מהנימוק הבא: אם רחל התכוונה להפריש את אביה מע"ז, מדוע היא לא זרקה את התרפים בדרך? על שאלה זו ניתן להוסיף את השאלה: האם אין לבן מסוגל להשיג תרפים אחרים במקום אלו שגנבה? ומכיוון שנראה ברור שהוא כן יכול להשיג, מה תועיל הגניבה? לכן, ראב"ע הביא את פירושו שהתרפים היו כלי חיזוי, ורחל לקחה אותם על מנת למנוע מאביה מידע שעלול לסייע בידו במציאתם. אך נשים לב שאף כאן משתמש ראב"ע בסגנון סודי "ולא אוכל לפרש". כאשר נקרא את דבריו שנאמרו בינו לבין תלמידו נבין מדוע לא יכול היה ראב"ע לעלות בפרהסיא את דעתו לגבי גניבת התרפים. אין בידינו את ביאורי ראב"ע ב'שיטה השלישית' לפרשת ויצא, אך יש בידינו את ביאורו לפרשת וישלח. בפרשת וישלח פרק ל"ה, ב אומר יעקב לבני ביתו: "ויאמר יעקב אל ביתו ואל כל אשר עמו, הסירו את אלוהי הנכר אשר בתוכם והטהרו והחליפו שמלותיכם", ולא ברור לאילו אלוהי נכר הכוונה. רש"י מבאר שמדובר בשלל שנלקח מהעיר שכם. ראב"ע, ב'שיטה השלישית' לפרשת וישלח, מפרש כך:

"ויאמר יעקב לביתו [33] ואל כל אשר עימו, הסירו את אלהי הנכר אשר בתוכם" - כי עד עתה לא אמר להם זה. והנה רחל גנבה את התרפים אשר לאביה, כי על תורת אביהם היו כולם, הנשים והבנים. וככה כתוב שם, "אלהי אברהם ואלוהי נחור ישפטו בינינו אלהי אביהם" (בראשית, ל"א, ג).

"והטהרו" - שתרצו עצמכם, בעבור כי עד עתה עבדתם אלהי הנכר, על כן "והחליפו שמלותיכם", כענין "והסירה שמלת שביה" (דברים, כ"א, ג), כי העובד ע"ז כל מלבושיו וכל תכשיטיו טמאים, ואסורים אפילו בהנאה, על כן נתנו לו הנזמים ויעקב טמנם.

אין ספק שכאשר ראב"ע בפירושו "הקונבנציונאלי" לתורה כתב "ולא אוכל לפרש", הוא התכוון לכך שרחל גנבה את התרפים לצורך שימוש בהם. פירוש זה, לא זו בלבד שהוא היה עלול חלילה לחזק את דעת הכופרים, היה עשוי להוציא את פירוש ראב"ע מארון הספרים היהודי, ולכן ראב"ע לא היה יכול לכותבו. מאידך, הוא לא רצה לגנוז פירוש זה לגמרי, ולכן הוא רק רמז אליו.

בסיום שלושת השיעורים שעסקו בראב"ע נציין כי תרומתו החשובה של ראב"ע אינה דווקא פירושו המקוריים, הגם כי ישנם עשרות כאלו, אלא בעיקר מתודות הלימוד שהוא הנחיל: לימוד התורה ומפרשיה צריך להיעשות מתוך יראת שמים מחד, ומתוך ביקורתיות מאידך. לקבל האמת ממי שאמרה, ולא לשאת פנים בתורה.

*	*****	*
***	כל הזכויות שמורות לשיבת הר עציון ולד"ר לאביגיל	***
***	ראק, תשע"א	***
***	נערך על ידי צוות בית המדרש הוירטואלי	***
*	*****	*
	בית המדרש הוירטואלי (V.B.M) ע"ש ישראל קושיצקי	
	שליד ישיבת הר עציון	
	The Israel Koschitzky Virtual Beit Midrash	
	http://www.etzion.org.il/vbm	האתר בעברית:
	http://www.vbm-torah.org	האתר באנגלית:
	משרדי בית המדרש הוירטואלי: 02-9937300 שלוחה 5	
	דוא"ל: office@etzion.org.il	
*	*****	*

[1] כך מופיע בדיון מסכת חולין (יא):

מנא הא מילתא דאמור רבנן זיל בתר רובא? מנלן? מדכתיב "אחרי רבים להטות"...

תרגום:

מהיכן אנו יודעים שהולכים אחר הרוב? "מהיכן אנו יודעים"? והרי כתוב "אחרי רבים להטות"...(ובהמשך מסבירה הגמרא למה הלימוד מן הפסוק אינו מתאים לכל המקרים).

[2] "המעתיקים" הוא כינוי לחז"ל בפי ראב"ע כינויים נוספים הם "קדמונינו", "אבותינו" ו"חכמינו".

[3] בפירושו הארוך לשמות חזר בו, וביאר כדעת חז"ל.

[4] ישנן דוגמאות נוספות לפירושים של ראב"ע שלא על פי חז"ל: פירוש הארוך לשמות כ, י"ג; שם, כ"ב, יג; שם, כ"ב, כ"ח (הקצר והארוך); ועוד.

[5] זוהי גם, ככל הנראה, אחת הסיבות לכך שראב"ע אינו מרבה לצטט את פרשני צרפת, לעומת פרשני ספרד והמדקדקים הספרדיים, שאת חיבוריהם, כנראה, ידע על פה.

[6] עובדה זאת עולה מהעדר ציטוטים תלמודיים בפירושו.

[7] הקדמה לתורה, הפירוש הארוך, הדרך הרביעית.

[8] במסורת.

[9] על מנת להבין את דברי ראב"ע יש להביא את הפסוק בשלמותו: "ואם אין אחים לאביו ונתתם את נחלתו לשארו הקרוב אליו ממשפחתו וירש אותה" (במדבר, כ"ז, יא). אין ספק כי על פי פשט הכתובים המלים "וירש אותה" מכוונת לנחלה המוזכרת בתחילת הפסוק. אך חז"ל דרשו את הפסוק כך:

... יכול אף היא (אשתו) תירשנו? ת"ל "וירש אותה", הוא יורש אותה, ואין היא יורשת אותו.
(ב"ב קי"א:).

לדעת ראב"ע, ברור לחז"ל שפשט הפסוק יהיה מובן לכל, והם החליטו לסמוך על הפסוק הלכה אחרת, אשר הועברה במסורת.
בדברים כ"ה, ה-ו, נאמר:

[10] כי ישבו אחים יחדו ומת אחד מהם ובן אין לו לא תהיה אשת המת החוצה לאיש זר יבמה יבא עליה ולקחה לו לאשה ויבמה. והיה הבכור אשר תלד יקום על שם אחיו המת ולא ימחה שמו מישראל.

פשט הפסוקים הוא שהילולת הנזכרת בפסוק היא אשת המת; הבכור הוא הבן שנולד בעקבות הייבום; ובן זה ייקרא על שם האח המת, דהיינו הוא נחשב כאילו לבנו של דודו המנוח, בעלה הראשון של אמו, ולא של אביו הביולוגי. חז"ל למדו מפסוקים אלו הלכות אחרות: הילולת המזכרת בפסוק היא אם המת, אשר את אשתו מייבמים; הבכור הוא היבם, שכן יש עדיפות שבכור האחים ייבם; ואותו בכור, אשר ייבם את אשת אחיו המת, "יקום על שם אחיו המת", דהיינו יקבל את חלקו של המת בירושת אביהם של האח המת ושל היבם. לדעת ראב"ע, חז"ל לא דחו את פשט הפסוקים, אלא רק סמכו עליהם את ההלכות הנ"ל, הלכות אשר התקבלו במסורת (עיינו יבמות כד).

[11] הפסוק מדבר על אמה עבריה, ואומר "אם רעה בעיני אדניה אשר לא [לו] יעדה והפדה לעם נכרי לא ימשל למכרה בבגדו בה". פשט הכתוב הוא שאין למכור אמה עבריה לגוי, אך חז"ל למדו מפסוק זה שלא ניתן למכור אמה עבריה פעמים (דהיינו שאם אב מכר את בתו והיא השתחררה, הוא לא יכול למכרה שוב). גם כאן ראב"ע טוען שפשט הכתוב מקובל על חז"ל, אלא שהם הסמיכו הלכה, אשר נלמדה במסורת, על הפסוק.

[12] אולם, לעיתים זיהוי ראב"ע את פירוש חז"ל כדעת יחיד שגוי; עיינו, למשל, בפירוש הקצר לשמות כ"א, יט.

[13] פרשנים קראיים, בני המאה ה-10.

[14] במקום אחר (הפירוש הקצר, שמות, י"ג, יב) ראב"ע מתייחס לנקודה זו לגבי מצוות פדיון הבן:

והנה אנחנו צריכים לדעת פדיון הבן כמה הוא, ולא נוכל לדעתו מהכתוב כי אם מדברי הקבלה.

[15] עיינו בפירוש הארוך לשמות ט', ל, ושם ט"ז, טו.

[16] עיינו, למשל, בפירושו הקצר לשמות כ"ג, כ:

הנה אנוכי. נאום אברהם הספרדי הנזכר. הנה אנוכי שולח יד לשוני בגאון שהעתיר על נכבדים ממנו בדבריו, ויצא עתק מפיו...

[17] אחד מספרי הדקדוק שחיבר ראב"ע.

[18] רבותיו של רש"י.

[19] בהקשר זה יש לשאול כיצד רשב"ם לא חשש לחלוק על חז"ל ועל רש"י. עונה על כך אהרן מונדשיין במאמרו 'ר', אברהם אבן עזרא - האיש נגד הזרם, בית מקרא 49 ב', תשס"ד, עמוד 147:

...רשב"ם בא מ'בפנים'. כבעל הלכה מפורסם הוא עומד על אותה קרקע מוצקה שעליה נצבים מבקרי הפוטנציאליים, ובכך הוא מותיר אותם ללא תחמושת ראויה. לא כך ראב"ע, שתעודת הזהות הזרה שלו אינה כשל תלמיד חכם שתורתו אומנתו...

[20] המילה "סוד" כתיאור לפירושו מופיע מעל ל-100 הופעות בפירושו לתורה.

[21] על "סוד" זה של ראב"ע כתב הרמב"ן בפירושו לויקרא ט"ז, ח: "והנה ר' אברהם נאמן רוח מכסה דבר, אבל אני הרכיל מגלה סודו...", ומפענח את סודו, עיינו שם.

[22] עיינו, למשל, בפירושו לשמות י"ב, ב (הסבר קביעת הלוח העברי, הירחי-שמי). שם, י"ב, מ (חישוב מושב בני ישראל בארץ מצרים) וכן במדבר ג', לט (השוואת מקדמים).

[23] "המשכילים במיוחד" הם משכילי ספרד, שהיו, בעיני ראב"ע, המשכילים השלמים: הם היו בקיאים בדקדוק, אסטרונומיה ואסטרונומיה (באותה תקופה לא הבחינו בין השניים) רפואה, מתמטיקה ופילוסופיה, חכמות שלעיתים משלב ראב"ע בפירושו לתורה.

[24] וזהו ביאור דבריו בתחילת ספר דברים:

א. "ויכתוב משה" - הכוונה היא ל"ויכתוב משה את השירה הזאת ביום ההוא" (דברים, ל"א, כב). במקרה זה הפרק כולו בעייתי, שכן כל ספר דברים, מלבד הפתיחה ופרק ל"א ואילך, כתובים בגוף ראשון, כאשר הדובר הוא משה רבינו; ומכך נראה שאת הקטעים שאינם בגוף ראשון לא משה כתב, אלא אדם אחר.

ב. "והכנעני אז בארץ" (בראשית, י"ב, ו) - נראה שהפסוק בא לציין את קיום הכנעני "אז" בארץ, עבור קורא מאוחר, בו הכנעני כבר איננו

בארץ, דהיינו לכל המוקדם לאחר כיבוש הארץ.

ג. "אשר יאמר היום בהר ה' יראה" (בראשית, כ"ב, יד) - משמע שפסוק זה נכתב בתקופה בה ישראל עולים לרגל, לקיים מצוות ראייה.

ד. "והנה ערשו ערש ברזל" (דברים ג', יא) - נראה שהפסוק בא לאמת מלחמה היסטורית נגד עוד מלך הבשן על ידי ציון העובדה שעד היום הזה (זמן הכתיבה) עדיין ניתן לראות את ערשו ולהסיק את גודלו של עוג. מכך משמע שהפסוק נכתב שלא בדורם של אלה שנלחמו בעוג וראו אותו, אלא בדור מאוחר יותר.

ראה דברי הרב מרדכי ברויאר, 'שיטת הבחינות' של הרב מרדכי ברויאר, עמודים 311-312. [25]

אולם, במאה ה-18, בחליפת מכתבים חריפה בין שד"ל (שמואל דוד לוצאטו) לבין שי"ר (שלמה יהודה רפאפורט), מאשים שד"ל את ראב"ע בכך שהוא "כופר סמוי". [26]

מה נאמר כאשר נראה ערמוניותו לעשות עצמו חסיד לעיני קוראי ספריו, ואומר: 'ראו שאני טהור', והוא מסבוב מתהפך בתחבולותיו, ומחשבותיו הפך דבריו.

(כרם חמד ד' [תקצ"ט], מכתב כ').

וכך נכתב בפתיחה לפרשת וישלח: [27]

ואני יוסף בר' יעקב ממרויל שמעתי ממנו פירוש אלה הפרשות בלונדרש [לונדון] על פה, וכתבתים בלשוני.

כלומר תוכן הפירוש הוא של ראב"ע, אך הניסוח וסגנון הכתיבה הם של תלמידו, יוסף בר' יעקב.

כהכרת טובה לתלמיד זה חיבר ראב"ע את ספרו החשוב "יסוד מורא", העוסק בטעמי המצוות. [28]

על פירוש זה ראה מאמרו של אהרן מונדשיין, 'שיטה שלישית לפירושו של ר' אברהם אבן עזרא', בתוך 'אור ליעקב: מחקרים במקרא ובמגילות מדבר יהודה', תל אביב תשנ"ז, עמוד 179. [29]

מופיע במהדורת ה'כתר'. [30]

וכך כותב רש"י: [31]

מתוך שבלבל משכבו מעלה עליו הכתוב כאילו שכבה. ולמה בלבד וחלל יצועיו? שכשמתה רחל נטל יעקב מטתו שהיתה נתונה תדיר באהל רחל ולא בשאר אהלים, ונתנה באהל בלהה. בא ראובן ותבע עלבון אמו, אמר אם אחות אמי היתה צרה לאמי, שפחת אחות אמי תהא צרה לאמי, לכן בלבד.

וכדי שהמשך הפסוק "ויהיו בני יעקב שנים עשר" יתקשר לנושא של תחילת הפסוק, מסיים רש"י ומפרש שהמלים "ויהיו בני יעקב שנים עשר" היא עדות התורה לכך שראובן לא חטא:

..ורבותינו דרשו ללמדנו בא שכולן שוין, וכולן צדיקים, שלא חטא ראובן.

עיינו שיעור 6. [32]

נוסח המסורה הוא "אל ביתו". [33]